

УПУТСТВА ПЕСНИКУ РЕВОЛУЦИЈЕ

(Читајући позну Кишову
песму)

Васа Павковић

Хронологија

*А, ипак, то је чудно, ја сам се целог свог живота
спремао да будем песник (Киш, »Горки талог ис-
куства«)*

1.

Говорећи о себи као преводиоцу поезије, Данило Киш на једном месту назива се бе фрустрираним песником. Сада када је пред читаоцима, поштоваоцима његовог дела, књига »Песме и препеви« коју је приредио Предраг Чудић, релативно је једнотично закључити да ли је Киш заиста био само то — прозаик који је своју лирску вокацију преобразавао у препеве мађарских, руских и француских песника односно лирске мотиве својих прича и романа — или и још нешто више: песник.

Не улазећи овом приликом у прецизније одређивање жанровских карактеристика његових 19 оригиналних песама нити у њихову класификацију (о томе смо подробније писали у приказу ове књиге писаном за »Летопис Матице српске«), посветићемо своју пажњу песми *Песник револуције на председничком броду*, претпоследњој у аутортском садржају ове књиге и првој која је после пишчеве смрти штампана. Десило се то, на изненађење јавности, у »Књижевним новинама« 1. новембра 1989. а ова друга песма од преко 430 стихова је објављена на првој и осмој страни.

Изненађени су били и они читаоци који су памтили малобројне, ране Кишове лирске песме и његова доцнија, спорадична присуства у периодици са неколико песама, а, уопште, рекао бих, и поштоваоци и познаваоци његовог прозног, есејистичког и преводилачког рада. Према *Песник револуције на председничком броду* изненађivala је чињеницом да је реч о сатиричној песми, песми са несумњивим ангажманом, а изненађење је представљала и форма саме песме те смишљају појединих пасажа њеног ироничног и пародичног ткива.

2.

Песма је у највећем свом делу — седм последња три стиха и неке врсте дидаскалије која им претходи — остварена као монолог човека из председниковог протокола који писцу (песнику!), госту на председниковом броду, даје многоbrojna упутства која се тичу обавеза његовог понашања на другом путовању које ће ускоро уследити.

Песму чине два дела међу којима ће пажљив читалац открити разлике, пратећи идиом говорника, неименованог шефа протокола. У првом, опсежнијем делу који чини око 290 стихова он говори ијекавски, рабећи краотизме, а о његовом пореклу сведоче сам ијекавице и лексике карактеристичне за тзв. западну варијанту српскохрватског, и његов иронични и понекад саркастични однос према »људима са истока«, тј. из источног дела Титове Југославије. У другом, краћем делу песме, говор шефа протокола је за нијансу локализованији. Чини се на основу његових речи:

*А то се већ реко,
не мари...*

да је реч о Далматинцу (што у првом делу песме није било транспарентно исказано).

Чињеница да се наведене речи односе пак на нешто што је »већ реко« у првом делу песме тј. не смије се... / пљувати штоно каку / по поду«, / нити с палубе у море, / нити по броду може се образложити на два начина. Или је Данило Киш намеравао да још ради на песми, није јој дао коначни, замишљени облик (о чему би сведочио и број 1 и поднаслов »Протокол« који немају одговарајући »наставак« у песми) или је, може бити, песник желео да истакне како шеф протокола већ у другом делу »саветовања« песника постаје с њим интимнији па говори интенционалније, народскије чиме је непрекидно присутна ироничност у песми добила још једну димензију.

Да би динамизовала прилично дугу песму, Киш је монолог шефа протокола испуњавао различитим садржајима, понекад се враћао на већ речено, понављао извесне теме и мотиве, повремено би потцртао тзв. фатичку природу језичког знака (Р. Јакобсон), ону која саговорника (слушаоца) или читаоца подстиче на пажљивост, директно му се обраћајући. Упоредите шефове речи: **то је и вама самоме јасно.** Међутим, видљиво је да сем назначене функције и ове речи имају снажан иронијски набој јер, на неки начин, потцењују песника револуције. Наведене речи и на микро плану говоре о Кишовoj близи у погледу вишедимензионалности у текст смештених значења.

Пратећи измене тематских кругова, запазићемо да у почетку песме шеф председниковог протокола упућује песнику каква му је опрема потребна за скорање путовање у друштву шефа државе и на његовој лађи. На први поглед реч је о хиперболи, јер први стих гласи: **триста бијелих кошуља**, али ће се убрзо показати да је стварност гротеско предимензионирана, а не језички корелатив. Наиме, кошуље се користе по три комада за сваки дан, а путовање о којем је реч (тј. које је било повод ове песме и на којем је у Титовом друштву био одскорањи председник СР Југославије, писац Добрин Ђосић) је збила трајало стотинак дана, па је Кишов рачун глобално узел предизан.

После савета у вези опреме, шеф ће дати неколико упута који се тичу обавезног понашања путника на броду, »Галебу«, направно. Следе савети који се тичу конверзације с председником а говоре о ограничју списка потенцијалних тема, ригорозном умањивању броја личности о којима се може »дискутовати«, кориговању тона саопштавања итсл.

Затим долази изузетно важан део у којем шеф протокола »саветује« песника револуције као извештача јавности који ће новинама јављати о околностима дугог »путовања мира«:

*Текстове нете давати мени.
Не рад контроле, neg rad правописа.
Бар што се тиче
верзије ијекавске, латиничке.*

Овај мотив разлика међу варијантама српскохрватског језика, али и још далекосежније — разлике цивилизацијског ступња те менталитета Хрвата и Срба, један је од битних слојева Кишове сатиричке песме. Размишљати о том њеном слоју и сећати се Кишових речи о баналности сваког

ПЕСНИЧКО И ПРЕВОДИЛАЧКО ДЕЛО ДАНИЛА КИША

национализма (чије плодове »ждеремо« ових дана), значи видети у наведеним и многим другим стиховима, једноставно рећено, неку врсту песниковог сведочанства о једном латентно присутном (полит-гово-ром потискиваниом) стању свести и у највишем врховима Титове Југославије. Стању које је недавно експлодирало у национални рат са геноцидним обележјима. Тако и Кишове речи, из једног интервјуа: **Плашим се фраза, добијају сасвим ново, неочекивано, трагично значење.**

Дајући упутства песнику која се дотичу његовог извештавања југословенске јавности са путовања шефа државе, шеф се наравно неће задовољити само правописом, него ће, дословце, навести како треба описати председника:

*Описати с много епитета
једини став
државе
глас
и очи
док се палубом шета.
Може и руке...*

Даље низање упутства води шефове речи као у ондашњој, социјалистичкој штампи, доминантној кич естетици, јер — треба свакако описати:

*Талас оцеана
кроз који лађа нам плови.
Тропске ноћи
Галебови
Звијезде на небу ноћном*

да би последњи стих ове строфе сасвим потонуо — и то Кишове поруге на рачун књижевне баналности — у воде кич соцреалистичке «естетике»:

Бродске машине у замаху моћном.

Следе шефова упутства песнику револуције у погледу јела и пића, гарнирана његовим разумевањем »да и песници једу и пију«, а банализирана предољбом о песничима као боемима, што Киш мајсторски означава парадоксом:

*Та сви смо људи,
па и пјесници!*

Настављајући голему али литерарно динамичну и духовиту тираду, шеф протокола саветује песника како да се влада у контакту са морнарима из бродске посаде, о чему се не сме писати (где Киш користи идеју Чеслав Милошевог кетмана).

Долази на ред опсежан део песме који се тиче књижевности и њене судбине у социјализму, почев од најопштијих »примедби« о задатој књижевности:

*Класика марксизма
цитирати без пароксизма.
И, наравно, писати из нобе*

до појединачних »слушајева« из књижевног живота:

*Бопића сад већ може.
Ал без претјеране хвале.*

При томе ће Киш, наравно, циљати на своједобну анатему славног приповедача, бачену с »највишег места« у поводу »Јеретичке приче«. Овим стиховима Кишова сатирична песма улази у српски књижевно-историјски контекст, ступајући у дијалог са мотивиком Ђокићеве сатиричне приче.

Пародијске ефекте Киш ће реализовати говорећи о бродској »књижници« посебним поретком врста књига које она садржи да би закључни »ударац« остварио тврђом шефа протокола да се у тој књижници налазе и књиге самог »песника револуције«:

1972.
Пешчаник, Београд, Просвета. За овај роман добија 1973. НИН-ову награду. Збирка есеја По-етика, Београд, Нолит и интервјуа По-етика, књига друга, 1974. Лектор за српскохрватски језик на Универзитету у Бордоу (1973 — 1976).

1976.
Гробница за Бориса Давидовича. Седам поглавља једне заједничке повести. Београд, Загреб, Либер, БИГЗ. Крајем године започињу напади на књигу који ће трајати месецима. После краћих полемичких одговора, у пролеће 1977. пише Час анатомије. Исте године добија награду Иван Горан Ковачић за поменуту збирку проповедака.

1978.
Час анатомије, Београд, Нолит. За ову полемичку књигу добија 1979. награду Жељезаре Сисак. Од јесени 1979. живи у Паризу и четири године ради као лектор на Универзитету у Лилу. Исте године објављен француски превод Гробнице за Бориса Давидовича.

1980.
Добија француску књижевну награду Grand aigle d'or de la ville de Nice за целокупан књижевни рад.

1983.
Објављена су му сабрана дела (Дела Данила Киша) у десет томова, Загreb, Beograd, Globus, Просвета: I. Мансарда, II. Псалам 44, III. Рани јади, IV. Башта пепео, V. Пешчаник, VI. Ноћ и магла (драма), VII. Гробница за Бориса Давидовича, VIII. Час анатомије, IX. Ното poeticus (есеји, интервјуи), X. Енциклопедија мртвих.

1984.
Добија Андрићеву награду за збирку проповедака Енциклопедија мртвих и награду Скендер Кулевић, 1986.

1987.
Изабрана дела (у шест књига), Београд, Сарајево, БИГЗ, Просвета, Светлост. Добија Седмојулску награду. Књиге су му преведене на преко двадесет језика.

1988.
Изабран за дописног члана САНУ. Добија две значајне међународне књижевне награде у Италији (Premio di Tevere) у Немачкој (Preis des Literaturmagazins). Авно-јева награда.

1989.
Амерички ПЕН додељује му Wlspio Schulz Preize. Умро у Паризу 15. октобра; сахрањен у Београду.

1990.
Живот, литература (есеји, разговори, део рукописне заоставштине); Горки талог искуства (интервјуи), Београд, БИГЗ, СКЗ, Народна књига; Песме и препеви, Београд, Просвета, 1992.

приредила: Мирјана Миочиновић

**подвучене разним бојама
првеном, плавом, зеленом.
Већ према утврђеном коду.
Тако да кад их узме у руке
може стечи о њима објективну слику
без по муке
онако у мимоходу.**

(И поред релативно пажљивог читања песме, ред по ред, нећемо се рецимо заустављати на вештото песникову употреби речи »мимоход« — иако обе њене конотације — пролазак мимо кога, чега и свечани, паранди пролазак у поворци — бесумње говоре о Кишу као правом мајстору у избору лексике.)

Инвентивност песме **Песник револуције...** иде и даље, јер, ако је читалац с евентуалном симпатијом био на страни ћутљивог слушаоца шефове тираде (песника револуције), Данило Киш му тада прецизније презентује ко је он, дворски песник револуције. Чини то посредно, речима шефа протокола:

*Мишљења сам да My ваше књиге
нису задавале одвећ велике бриге
примите моја честитљава.*

Враћајући се из кратко на упутства у вези јела, Киш ће се наругати изобиљу у којем је живео вођа »гладних и потлачених«, а затим, директно, алудирајући говорити о играма које председник воли и песниковим обавезама у вези шаха и картања. Тада се указује да је »нормални« живот на броду прецизно организован маскенбал — чија је суштина у задовољавању владареве сујете.

Иза игара на реду је бон-тон па лична хигијена. И први део песме се завршава духовитим обртом израза из разговорног језика, спретно функционализованим, речима:

*идите код нашег кројача
да вам узме мјеру.*

3.

Истакли смо незнатну разлику у говору шефа протокола карактеристичну за први односно други њен део. Други део, донекле, у почетку понавља неке теме, поступак којим Данило Киш утврђује »реални оквир« песме, да би се опет у бурескомentonу вратио бон-тону, рецимо упутствима песнику како треба да се понаша када му се

*залијепе гаће
између гузова.*

Скрепејући с основне теме, шеф ће говорити и о особинама страних протокола, руског и несрвстаних а Данило Киш, наново, и духовито и динамично, што је у дугој песми врло, врло битно (уп. »Филозофију композиције« Е.А. Пое) показује како шеф потчењује песника и као човека и као припадника друге, по његовом мишљењу, примитивније нације. Наиме, ликујући над баналном песниковом грешком у одговору на питање »хај да ју ду«, он продуžава с тирадом:

*А не ка неки наши људи кај се сретну
на стану да се псују
»ди си, јебем ли ти матер!«*

Све више усмеравајући значења песме ка гротескним »раблеовским« просторима и оштријем хумору, Данило Киш ће »допустити« шефу протокола да говори о »јетровима из »циријева«, а савети ће се завршити речима којима се песник револуције упућује »право на пут« где га чека лимузина.

Следи већ поменута дидаскалија која гласи: »(За себе, идући пошљунчаном стазом према кући, меланхолично):« и следе три последња стиха у песми:

*Опало је лишће
Ускоро ће зими.
А Он воли топле пределе.*

Сасвим је јасно да их сам »за себе« изговара шеф протокола, а Данило Киш банал-

ПЕСНИЧКО И ПРЕВОДИЛАЧКО ДЕЛО ДАНИЛА КИША

ношћу два краћа стиха и »објашњењем« циљева скорашића председниког »путовања мира«, једног од многоbrojnih, сећамо се живо, као финалном иронијском жаоком завршава ову дугу песму.

Тада, на њеном крају, неминовно се споменем Кишових реци: Иронија је једино средство против ужаса егзистенције.

4.

Ова добра подробна анализа садржаја и представа је нужно мањакава. Предуго би трајало и не верујем да би било смислено потанко анализирати све иронијске и пародијске захвate, све, више или мање успеле обрте које је Данило Киш уткао у песму. Песма како би рекао Кајзер »захтева читање и анализу«, али негде мора постојати свршетак аналитичког обраћања које би требало да буде подстицај читаоцу даје поново, по могућности, у другачијем светлу, прочита.

ДАНИЛО КИШ У ДАНИМА „МАНСАРДЕ“

Размишљајући о вредности **Песника револуције** на председничком броду зауставићемо се на песничком језику. Киш врло инвентивно користи западну варијанту српскохрватског, вешто манипулише ијекавицом, не либећи се да буде и аутопародичан — када, рецимо, шеф протокола упита песника револуције да ли се »код вас у Шумадији, у Срему« каже »прему« (уместо »пријему«).

Употреба разговорног језика, иронично коришћење политичких фраза из времена социјализма, типа: Чувати братство и јединство/то је наше највеће богатство или парадигматизација скраћеница »анегдоте из нобе« сврставала би се у круг језичких инвенција из знатно опсежнијег репертоара.

Духовите ефекте Данило Киш остварује и римовањем, без посебне правилности, што овим стиховима даје чар неочекиваности и својеврсне еластичности фразе и увећава комичке или сатиричке утиске.

Један од честих књижевних »трикова« којима Киш барата у говору шефа протокола је и банално римовање. Тако наш пи-

сац истиче (наравно, фингирану) слабу језичку компетенцију шефову, римујући »њега« и »њега«, или »шаха« и »Шаха« (иранскога) или »књиге« и »бриге«, »рока« и »сока«, »рецитирајте« и »цитирајте« итд. Једнако је успела и игра речима којом председников шеф протокола жели да наслеђе и импресионира песника револуције, речима:

господа се зову мистер и сер
ту нема никакове мистерије.

Наравно, треба рећи да нису све Кишове игре и иронијске односно пародијске жаоке једнако успеле и једнако инвентивне.

5.

Дуга сатирична песма **Песник револуције на преседничком броду** својом каталошком, истина нешто мање уочљивом структуром, подсећа на Кишову песму »Бубриште«. Формалне сличности у погледу кумулације садржаја, чини ми се из ове животне и читалачке позиције, имају узорке који се не тичу само књижевности и поетике писца Данила Киша, него и саме животне стварности која је нарастајуће ћубриште ствари, идеја и »идеја«.*

У Београду, јуна 1992.

ЈЕДНА ЛИЧНА НАПОМЕНА

(уз текст о Кишу)

Тачно 45 година после пораза нацизма отишао сам у војску. Било је то 11. маја 1979. — сачекала ме је морнарика униформа у пулској касарни Музил. Моји другови су се звали Јано Литавски, Дамир Блажевић, Сава Стојков... Неке памтим само као презимена: Митровић, Омерпашић Шишевић, Адлетешић и Здовић, Спирковић и Тот. Били смо минери — тј. учили смо да опслужујемо подморничке мине САГ-1 и САГ-2. (Ех, да, имао сам друга који се звао Бехрами Бехрам и друга чије је име гласило Брахији Брахијам...)

Да није било наше драгарства и разумевања у општој муци и недамама милитаристичког дрила, полуdeo бих. И да није било писама која сам — кад три кад четири — скаподневно писао жене који сам волео...

Једног јулског поподнине, лежећи на сунцу, док се око мене повијала спржена трава, слушао сам ингервиру који је Данило Киш, боравећи у Дубровнику, дао некој локалној хrvatskoj станици.

Тешко се може замислiti апсурдну ситуацију. У очајничкој досади, на истарском крају света, слушам разговор са писцем чије приче напамет знам. Киш говори о жељи да живи у Дубровнику, писац се завлачи у мрачну собу и мучи са језиком и идејама; о жељи да напише кратак љубавни роман.

16. августа те године у Пулу је дошла Душица, жена коју сам волео. Учинила је то баш у време свог рођендана — провела смо четири луде љубавне ноћи у изнајмљеном приватном стану — Улица љубавника број 40, ако се не варим. Сваког јутра у лет сам устајао и аутобусом одлазио до Стоје, одакле сам шипчио по поплата са до касарне, како бих се јавио дежурном официру. Нашу љубавницу идила као да је подстичала вест коју је жене донела — да је мој отац доживео инфаркт и да се налази у болници. Биће боље, говорила је кроз сузу, тако су јој рекли лекари из градске болнице у Панчеву.

21. августа, у поподневним часовима, док сам с друговима морнарима играо фудбал на мале голиће,

на платоу високо изнад мора, стигао је телекс да ми је отац умро.

Стојао сам сам у пустој спаваони и опчињено по-нављао — Стари мој! Стари мој! Увече сам ухватио авион, потрошивши на карту готово спу уштећевину са књижице, и отишао да сахрани оца. У празном авиону сам се тешко посматрајући лепо лице Марије Баксе, која је неким својим разлогима путовала за Београд у друштву коруптеног пратиоца (да бих се утешио називао сам га горилом).

Стојећи у капели поред очевог леша, мишујући његову таласасту косу, тешко сам се шанђуни у себи Матовеше стихове:

само њена коса
још је била жива
па ми рече: мири,
у сматри се снива.
Тако некако.

Вративши се у Пулу, 30. августа, био сам сигуран, на основу обећања неких официра, да нећу ићи за Сплит у »пратећи батаљон« Медитеранских спортских игара — скраћено МИС — јер би одлазак подразумевао и учешће у слету праћеном веселом музиком. Али, по повратку, заборавили су обећања и дан доцније, стојао сам у огромном реду морнара, који су пртје у гломазним плавим врелама сву своју опрему, чекали на ред да уђу у један велики сиви брод познат само са фотографија и из тзв. »Филмских новости«, односно са телевизије и Титових »путева мира«.

Преко дуге, које даске пошоје сам се на »Галеб«, мислећи о фотографији на којој Тито и Крлежа, апсолютно сами, на огромном простору пусте »Галебове« палубе, разговарају, док се око њих ваља море. Ту сам сјајну фотку видео у загребачком »Полету«, негде у то време.

У кратком мимоходу, запазио сам фино урађени бродски под, од веома малих, усих лакираних дашчица, и на пролазном зиду, плочице на којима су, чини, се били записани датуми Титових боравака на »Галебу«.

Без могућности да било шта кажемо, били смо напети у утробу брова, и дословце као стока, смештени у малене простири, нећије где смо провели читање ноћ, док је брод у потпуности тами, »ради безбедност« пловио ка Сплиту.

Запамтио сам само тај мрак нелја, ужасну, класстрофобичну атмосферу људског смрада смрада униформи, науленог оружја које је, свако своје, носио. Запамтио сам стравично прљаве и запуштене клозете у потпалаубљу и морнаре-кербере из »Галебове« посаде који су се према нама односил као према какњеницима — ваља да је основу наређења која су добили.

Лежећи у мраку и непрекидно мислећи на спасносну могућност смрти, целе сам ноћи зурој у мрак — мислећи да ли је управо у смрти тако — мрачно и бесмислено, веома и непрекидно — ма шта то могло да значи.

У зору, око четири, искрцали смо се на једном од докова сплитске Лоре и маршевским кораком отишли до касарни у чијим ћемо подрумима провести наредних месец дана — припремајући спортике терене и доцније »обезбеђујући« отварање односно такмичења.

(Тачно, мене сте видели очајног у спорском дресу, из нашег коша на Гричама, кад су нас Грци самљели као почетнике, и за Атину однели кошаркашко злато!)

*

У књижевности тражимо ослонце властите биографије. Чини ми се да се сећање на ове давне дате, живљење у једној другој земљи, у којој је случај први пут поvezao моју судбину са Кипровим гласом, »Галебовим« потпалаубљем и деловима личне калварије, да све то има неки мали, виши смисао.